

3. Encyklopedia wiedzy o książce. — Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971. — 2874 s.
4. Jan Leopolita (młodszy) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Leopolita_\(młodszy\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Leopolita_(młodszy)). — Назва з екрана. — Дата перегляду: 26 жовт. 2017 р.
5. Józef Muczkowski [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://pl.wikipedia.org/wiki/Józef_Muczkowski. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 26 жовт. 2017 р.
6. Słownik biograficzny historii Polski. — Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2005. — Т. 2. — 1768 s.
7. Wielkopolski Słownik Biograficzny / red.: Antoni Gąsiorowski, Jerzy Topolski. — Warszawa ; Poznań : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1981. — 890 s.

ДОСЛІДНИЦЬКІ РОЗВІДКИ ПІД ЧАС РЕСТАВРАЦІЇ ГЕОГРАФІЧНОГО АТЛАСУ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ З ФОНДУ ЛЬВІВСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. СТЕФАНІКА

Леся Дзендзелюк

*завідувач відділу реставрації та консервації рідкісних видань
ЛННБ України ім. В. Стефаніка*

Любов Льода

*молодший науковий співробітник відділу рідкісної книги
ЛННБ України ім. В. Стефаніка*

Атрибутовано географічний атлас, виданий у Відні в друкарні Транквілло Молло. Розглянуто характерні особливості пам'ятки, здійснено порівняльний аналіз з іншими примірниками видання.

Ключові слова: *географічний атлас, Транквілло Молло, Йозеф Дірвальдт, мідьорит, шрифти для карт.*

© Дзендзелюк Л., 2017

© Льода Л., 2017

Has been set of publication date the geographical atlas, printed in Vienna Tranquillo Mollo printing house. The characteristic features of the monument are considered, comparative analysis with other copies of the publication is carried out.

Keywords: *Geographic Atlas, Tranquillo Mollo, Josef Dirwaldt, Middle Eastern, Fonts for Maps.*

Атрибутирован географический атлас, изданный в Вене в типографии Транквилло Молло. Рассмотрены характерные особенности памятника, осуществлен сравнительный анализ с другими экземплярами издания.

Ключевые слова: *географический атлас, Транквилло Молло, Иозеф Дирвальдт, медерит, шрифты для карт.*

У відділі реставрації та консервації рідкісних видань Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника здійснено реставрацію географічного атласу Стародавнього світу, виданого у друкарні Т. Молло. Оскільки титульний аркуш пам'ятки не зберігся і вихідні дані відсутні, наше дослідження скеровувалося на атрибуцію об'єкта.

Перший збережений аркуш альбому містить заголовок «Index tabularum geographicarum secundum seriem earum quas atlas orbis antiqui totius continet!», що в перекладі з латинської означає «Технологічна серія карт, яка містить весь атлас стародавнього світу». Згідно з поданим переліком назв стає зрозумілим, що це зміст географічного атласу, який містить 20 карт: 1. Весь стародавній світ (Orbis antiquus totus), 2. Давня Азія (Asia antiqua), 3. Внутрішня Азія (Asia interior), 4. Сирія, Фінікія, Палестина, Долини Палестини (Syria, Coelesyria, Phoenicia et Palæstina), 5. Земля Свята або Область дванадцяти колін Ізраїлевих (Terra sancta, sive regio duodecim tribuum Israelis), 6. Мала Азія (Asia minor), 7. Давня Індія (India antiqua), 8. Давня Африка (Africa antiqua), 9. Давній Єгипет (Aegyptus antiqua Libicus Nomus, Marmarica et Cyrenaica), 10. Африка, Нумідія і Мавританія (Africa minor, Numidia et Maurætania), 11. Давня Європа (Europa antiqua), 12. Давня Греція. Епір. Пелопоннес. Македонія і Фракія, Іллірія (Græcia antiqua, Epirus, Peloponesus, Thracia, Macedonia et Illyris graeca), 13. Афіни (Athenaë), 14. Давня Італія (Italia antiqua), 15. Давній Рим (Roma antiqua), 16. Велика Німеччина (Germania magna, Vindelicia, Rhætia et Noricum), 17. Паннонія, Дакія, Мезія, Іллірія (Panonia, Dacia, Moesia et

Ilyricum), 18. Давня Галлія (*Gallia antiqua*), 19. Давня Іспанія (*Hispania antiqua*), 20. Давні Британські острови (*Insulae britannicae antiquae*).

Атлас складають карти, розміщені на 18 аркушах розміром 360 × 250 мм. Величина кожної мапи індивідуальна, узагальнений розмір становить 210-218 × 320-327 мм. Масштаб 1:28 800.

Опираючись на зміст, встановлено, що у пам'ятці, крім титульного аркуша, відсутні три карти: № IV *Syria, Coelesyria, Phoenicia et Palæstina* (Сирія, Фінікія, Палестина, Долини Палестини), № XIV *Italia antiqua* (Давня Італія) і № XV *Roma antiqua* (Давній Рим).

Побутування досліджуваного об'єкта засвідчують печатки: на кожному аркуші прямокутної форми з написом «ЛНБ ім. В. Стефаника АН України», на 1, 2, 18 аркушах — овальної форми з написом «Бібліотека наукового товариства ім. Шевченка», а на 8, 12 аркушах — з написом «ПЕТРЪ А. ПЕЛИПЕЦЪ». На першому аркуші (із змістом) міститься штамп «КАБИНЕТ КАРТОГРАФІЇ» і сургучева печатка (кольору марс коричневий) овальної форми, на якій зображено восьмикутну зірку без легенди (супровідного інформаційного напису) чи офіційного символу. Зі слів спеціаліста — історика, фахівця з геральдики та сфрагістики А. Гречила, такі печатки використовували від XVII ст. переважно на запломбованих листах таємного характеру, коли не хотіли афішувати адресанта, оскільки адресат добре знав від кого лист.

Особливістю атласу є філігранне оздоблення назв карт в індивідуальні орнаментальні рамки відповідної до тексту форми. Їх розташування різноманітне, оскільки пов'язане із заповненням простору. Композиційно на лицевих сторонах аркушів розташовані зображення мап, а звороти незадруковані. На них знайшли місце 42 маргінальні записи латинською і німецькою мовами, а також непрофесійні рисунки (до прикладу — портрети в профіль на карті Стародавнього Єгипту). Створювали їх кілька людей в різний час, позаяк почерки й атраменти різняться (виконані як залізо-галовим чорнилом, так і простим графітовим олівцем). Серед записів, на звороті 18-ого аркуша, є такий, що свідчить про належність атласу: *П. А. Пельпець 1895 р.** Мапи материків і океанів

* Пошук інформації за прізвищем Пелипець П. А. не дав результату. Однак припускаємо, що відомості про о. П. А. Пилипця стосуються цієї ж особи.

подано у площинному вигляді. Всі карти, крім двох (*TERRA SANCTA sive regio duodecim triduum Israelis* (Свята Земля, або Область дванадцяти колін Ізраїлевих) та *INSULE BRITANNICA ANTIQUA* (Давні Британські острови)), читаються горизонтально.

Техніка виконання зображень в атласі складна. Водні і сухопутні простори виділені дуже дрібними штрихами та крапочками. Трапляються зображення дерев з тінню, а навіть окремі будівлі з підписами, наприклад на карті АТЕНЕ (Афіни). Характерною особливістю атласу є ілюмінація материків, країн і деяких міст кольоровим акварельним пігментом (синім, рожевим, жовтим, зеленим), що значно ускладнило реставраційну роботу [2, с. 10]. Усі карти обрамлені прямокутною рамкою. Для позначення доріг, написів, сухопутних кордонів використано штихель, традиційний для мідьоритної техніки, лінії рік, позначення міст і картуші виконано в техніці офорту, а лінійний рисунок поверхні морів і штрихування місцевості — сухою голкою, певні топографічні знаки і сигнатуру лісів вибито штампами. Поєднання цих графічних технік забезпечили хорошу читабельність карт. Друковано мапи в два етапи — глибоким друком (мідьорит), а заголовки та бокові штампи — високим друком і шрифтами для ручного складання. Після проведення мікрозйомки та візуального аналізу букв, написів, знаків та їх розміщення встановлено, що шрифти гравірувалися й друкувалися одночасно із зображенням карти. При друку форми заповнювалися фарбою, а вищі пробільні місця

Пилипець Петро Андрійович (1877–1943) — священик УГКЦ, церковний і громадсько-політичний діяч. Народився в с. Стоянів на Радехівщині. Два роки вивчав філософію і богослов'я у Львівській семінарії, а третій рік богословських студій продовжив у Відні (1901 р.). Священником став 1903 р. Тривалий час був катехитом у школах Львова, редагував видання «Служебник» (Львів 1905), а від 1910 р. — парохом у Сухоріччі під Львовом. Був одружений з дочкою художника Т. Копистинського. Помер в Підлісках, похований у Львові на Личаківському цвинтарі в родинному гробівці Копистинських. Петро Пилипець доклав значних зусиль у справу зміцнення позицій греко-католицької церкви та популяризації українства на теренах Львівщини, а також зробив значний внесок у підняття духовності, культури та національної самосвідомості своїх парафіян [3].

залишались непокритими (з них фарбу, нанесену на всю поверхню форми, перед друком стирали). Вологий папір, притиснутий під натиском, приймав на себе фарбу з цих заглибин. Мідні друкарські форми, награвійовані різцем, дали повноцінні відбитки. Кількість їх залежала від якості міді та глибини штрихів. Встановити наклад атласу нам не вдалося. Можливо, виготовили або видрукували всього кілька примірників цього специфічного видання, які слугували сигнальними екземплярами для уточнення, а вже згодом тиражувалися. Таке припущення ми зробили в результаті огляду примірника цього атласу з фонду австрійської бібліотеки «*Fachbibliothek der Universität Wien für Kunstgeschichte*» [10] та з інтернет-ресурсів [5; 7], оскільки кожна з карт містить рік видання: 1809, а на картах досліджуваного атласу він незазначений.

Ця пам'ятка є цікавим предметом для вивчення шрифтового наповнення гравюр. Для текстової частини застосовано два види накреслення шрифтів: пряме і курсивне, у назвах — рядкові і прописні літери, а також використано як рухомі складальні, так і рукописні шрифти. Зокрема, зміст виконаний шрифтом пізньої готики — декоративною текстурою (Швабахер* або Бастарда**), основний текст написаний пізньою антиквою шрифтом Бодоні***. На карті ATHENE (Афіни) наявні додаткові пояснювальні записи,

* *Швабахер* — різновид готичного письма, що зародився в XV ст. Ламане письмо із заокругленими обрисами деяких букв. Цей шрифт домінував у Німеччині від кінця XV до середини XVI ст. і залишився популярним до XX ст.

** *Бастарда* — рукописний різновид готичних шрифтів. Розповсюдився у XIV ст. як форма канцелярського письма. За накресленням близький до курсиву. Рядкові букви відносно широкі, з дрібним вічком і вираженим подвійним зломом, з великою кількістю круглих форм. Прописні зазвичай широкі і прості за формою, з великою кількістю круглих елементів.

*** *Бодоні* — гарнітури, основані на малюнку шрифту, який розробив італійський шрифтовик Д. Бодоні. Для шрифтів характерний великий контраст — з'єднувальні штрихи в багато разів тонші від основних. Інша особливість шрифтів — засічки, які відрізняються не лише малою товщиною, а й кутом нахилу до основних штрихів. Штрихи шрифтів Бодоні дуже довгі і гострі, а овали — прямі.

відтворені рукописним шрифтом Канцеляреска*, написані гострим металевим пером, що залишило дуже тонкі (волосяні) штрихи та плавний перехід до потовщених і товстих штрихів. Виконання шрифтів на металевій пластині у дзеркальному відображенні має технічну значущість у мистецтві створення тогочасної поліграфічної географічної продукції.

Встановлення часу створення пам'ятки базувалось на даних про видавництво «Т. Mollo», назва якого зафіксована на кожній мапі. Межі датування пам'ятки звузилися після аналізу розвитку видавничої діяльності Транквілло Молло. Як відомо, Транквілло Марія Лоренто Молло [9] (Tranquillo Mollo) народився 10 серпня 1767 р. в італомовному кантоні** Швейцарської конфедерації Тічино (Tessin) в містечку Белінцона (Bellinzyona). Працю художником-графіком розпочав у 1792 р. у віденському видавництві «Artaria & Co.», куди його запросив Джованні Каппі Артарія — один із трьох братів-акціонерів. Завдяки Молло видавництво розширило свій бізнес, розпочавши, крім випуску карт, ще й друк музичних видань. Варто відзначити, що Транквілло Молло співпрацював з австрійським композитором Йозефом Гайдном, зокрема опублікував понад 300 його робіт у компанії «Artaria & Co.». Ця співпраця сприяла розширенню кола замовників, допомогла компанії забезпечити права на друк творів інших визначних класичних композиторів, зокрема — Вольфганга Амадея Моцарта і Луїджі Боккеріні.

Коли ж 14 липня 1798 р. відбувся поділ видавництва, Транквілло Молло спільно з Францом Бренардіні заснував власну фірму «Т. Mollo & Co.», яка також розташовувалась у Відні. Друкарня продукувала нотні видання, графічні роботи й карти. Проте співпраця з Францом тривала всього рік, і в 1801 р. Транквілло Молло обрав нового партнера — Доменіка, сина Франческа Артаріо. У 1802 р. брати Артаріо продали свою фірму [11, р. 9], а в січні 1805 р.

* *Канцеляреска* — витієватий гуманістичний вид письма, рукописний курсив, що зародився в епоху Відродження. Виконувався з натиском за допомогою обрізаних під кутом 45° пташиного або металевого пера, що давало змогу досягати чергування тонких і товстих ліній. Характерною особливістю є великі відстані між рядками, що робить загальний вигляд тексту світлим і витонченим.

** *Кантон* — адміністративна одиниця в деяких країнах.

Молло розірвав стосунки з Доменіком. Фонди видавництва були поділені, але як — невідомо. Продукція видавництва, яка залишилась йому, була частково пронумерована, нова продукція — позначена буквою «М». Незважаючи на розрив зв'язків з Д. Артаріо, Молло зберігав найменування «Т. Mollo & Co.» до 1808 р. Відтоді фірма називалась «Т. Mollo». У 1808 р. почалася нова нумерація мідьоритів з подвійними цифрами і новим рядом [11, р. 11]. Так, у досліджуваному атласі прослідковуємо колонтитули з написами (Tab: I, Tab: III, Tab: VII), розмішеними на всіх аркушах у верхньому правому куті й тільки на двох картах — у правому нижньому куті. Видавництво стало одним із найбільших виробників географічних карт, глобусів, а також урбаністичних пейзажів і малюнків стильних костюмів.

У 1832 р. фірму очолили сини Молло — Едуард і Флоріан, змінивши назву видавництва — «Kunst und Musikalienhandlung Tranquillo Mollo's Söhne» (Мистецтвознавче і музичне видавництво синів Транквілло Молло). Таким чином можливий час створення атласу наблизився до 1808 р.

У фондах австрійської бібліотеки «Fachbibliothek der Universität Wien für Kunstgeschichte» [10] та Волинського краєзнавчого музею в місті Луцьк [1] знайдено тогочасні аналоги картографічного альбому. Опис волинського атласу засвідчує дещо більший розмір аркушів — 260 × 430 мм, а не 250 × 350 мм, як у нашому примірнику. Дослідник О. Матейчук подав назву — «Atlas. ORBIS ANTIQUI TOTIUS secundum optimes scriptores et librum scholasticum Gymnasiorum austriacorum descriptus» з таким самим змістом, як у досліджуваному примірнику, а також назвав автора мап Йозефа Дірвальдта (Joseph Dirwaldt), час і місце випуску — 1809 рік, Відень. Через пошукову систему в Інтернет-ресурсі ми отримали зображення титульного аркуша, який за стилістикою оформлення аналогічний досліджуваному об'єкту, однак не містить усіх вихідних даних. Додаткову інформацію отримано при перегляді електронного каталогу рідкісних картографічних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, у фондах якої зберігаються два примірники з однойменною назвою. Перший (№ 4404) складають карти на картоні розміром 31 × 39 см, другий (№ 17694) без титульного аркуша — атлас, розмір карт якого

29 × 40 см. Втім, у реєстраційній каталоговій позиції зазначено переклад повної назви — «Атлас стародавнього світу відповідно до відомостей давніх авторів та гімназичних навчальних підручників» і відомості про наявність понтюзо на папері.

У результаті дослідження матеріальної основи видання на наявність водяних знаків припускаємо, що папір виготовлений у Словаччині. Виявлено два види філіграней: із зображенням герба на карті таб. II та напису латинськими літерами «Pulen» (карта таб. XII). Герб обрамлює примітивний арабесковий орнамент, що в нижній частині зводиться до пуп'якоподібного завершення з листовим розгалуженням під картушем. Гербове зображення по центральній осі розділене на дві частини, верхня лінія яких нагадує абрис розкритої книги. В лівому сегменті — двораменний хрест, що стоїть на центральному підвищенні трипагорба. Права половинка зображення розлінована десятьма горизонтальними лініями. Чотири широкі утворені смуги розкадровані вертикальними короткими лініями. Увінчує герб корона.

У довідковій філігранологічній літературі знайдено багато подібних зображень, проте знаку, ідентичного до досліджуваного, не виявлено. Найближчим за схожістю є герб з альбому Viliama Deckera [6, с. 120]. Автором таких філіграней є Šimon Peter Weber (Сімон Пітер Вебер) [8], який народився приблизно в 1760 р. у місті Сібіу (Румунія). Навчався друкарської справи на батьківщині та в Австрії. У 1783 р. з Відня він переїхав до Братислави, де в тому ж році отримав ліцензію на створення папірні, а також відкрив книжковий магазин. Відомо, що Сімон Вебер займався друкарською діяльністю впродовж 1783–1835 рр. На основі цих даних робимо припущення щодо часового і територіального простору створення паперу — Словаччина, кінець XVIII — початок XIX ст.

Автором цього Атласу є віденський картограф Йозеф Дірвальдт. Вийшло видання у м. Відень завдяки граверу, друкарю і видавцю Транквілло Молло, друкарня якого була одним із найбільших австрійських видавництв географічних карт, глобусів, нот та ін. У фонді ЛННБ України ім. В. Стефаніка зберігається ще 14 карт, які видав Т. Молло у 1800–1829 рр.

В австрійському виданні «Wien's vorzuglichste gebäude und monumente von Tranquillo Mollo» [12, р. 11] знайдено цікаву інформацію

про інші видання автора атласу. Так, у 1823 р. світ побачило розкішне видання великого альбому про Відень: 75 вручну розмальованих робіт, підписаних німецькою і французькою мовами, повністю пронумеровані, позначені знаком «Vienne chez Tranquillo Mollo». Альбоми продавались у червоній шкіряній із золотим тисненням оправі. Через два роки був виданий ще один альбом — «Околиці Відня», виконаний Йозефом і Едуардом Гурк.

Відомо, що саме австрійські топографічні карти були важливим джерелом для вивчення історичної географії та розвитку картографування західноукраїнських земель кінця XVIII — початку XIX ст. [4]. Завдяки високому рівню розвитку та організації австрійської військової картографії західноукраїнські землі (Галичина та Буковина), що у 1772–1918 рр. входили до складу Австрії (з 1804 р. — Австрійська імперія, від 1867 р. — Австро-Угорська монархія), неодноразово були відображені у топографічних картах різних масштабів.

Певний час атлас перебував у демонтованому стані й карти використовували як окремі одиниці. Про це свідчать обрізані поля п'яти аркушів, а також несинхронно розташовані плями від затікання на всіх аркушах. Отже, остання конструкція атласу (зібрані в альбомний блок аркуші) не була первинною. Сьогодні атлас реставровано, призупинено руйнівні процеси, усунуто забруднення, заповнено втрати матеріальної основи, зміцнено папір і сургучеву печатку, зшито в цілісний блок і вкладено у захисну папку, спеціально виготовлену в дусі епохи, таким чином об'єкту забезпечено експлуатаційні властивості зі збереженням його автентичних особливостей для майбутніх дослідників.

1. Матейчук О. Історія формування картографічної збірки Волинського краєзнавчого музею та її склад / *Олександр Матейчук* // Волинський музейний вісник : наук. збірник / Упр. культури і туризму Волин. ОДА ; Волин. краєзн. Музей ; каф. документозн. і музейн. справи ВНУ ім. Лесі Українки ; упоряд.: А. Силюк, С. Ковальчук. — Луцьк, 2012. — Вип. 3. — С. 119-124.
2. Метлицкая Л. Л. Реставрация произведения графики : метод. рекомендации / *Метлицкая Л. Л., Костикова Е. А.* — Москва : ВХНРЦ им. И. С. ГРАБАРЯ, 1995. — 183 с.

3. Пилипець Петро [Електронний ресурс]. — Режим доступу [https://uk.wikipedia.org/wiki/Петро_\(Пилипець\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Петро_(Пилипець)). — Назва з екрана. — Дата перегляду: 30 жовт. 2017 р.
4. *Cossa P.* Каталог австрійських топографічних карт українських земель (1870–1918 pp.) / *Ростислав Сосса, Неоніла Падюка, Тарас Огородник* // Історико-географічні дослідження в Україні : зб. наук. праць / упоряд. С. Б. Хведченя ; відп. ред. Г. В. Боряк. — Київ : НАН України, Ін-т історії України, 2012. — Чис. 12. — С. 155-162.
5. Antique map, Terra Sancta, sive regio duodecim tribuum Israelis [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.google.com.ua/search?q=com%2FAntique-map-Terra-Sancta-sive-regio-duodecim-tribuum-171534888140>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 26 жовт. 2017 р.
6. *Decker V.* Dejiny rusnej vyroby papiera na Slovensku / *Viliam Decker*. — Matica slovenska, 1982. — 223 s.
7. SOLD Orbis Antiquus Totus [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.mapmogul.com/en-GB/antique-maps/sold-orbis-antiquus-totus/prod_76772. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 26 жовт. 2017 р.
8. Šimon Peter Weber [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://sk.wikipedia.org/wiki/Šimon_Peter_Weber. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 26 жовт. 2017 р.
9. Tranquillo Mollo [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://de.wikipedia.org/wiki/Tranquillo_Mollo. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 26 жовт. 2017 р.
10. Universität Wien / Universitäts bibliothek / Suche im UB Bestand [Електронний ресурс]. — Режим доступу https://usearch.univie.ac.at/primo_library/libweb/action/search.do?vid=UWI Atlas.+ORBIS+ANTIQUI+TOTIUS. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 30 жовт. 2017 р.
11. *Weinmann A.* Beitrage zur geschichte des alt — Wiener musikverlages / *Alexander Weinmann*. — Wien : Universal edition, 1972. — Reihe 2, Folge 9 : Verlagsverzeichnis Tranquillo Mollo (mit und ohne Co.).
12. Wien's vorzuglichste gebaude und monumente von Tranquillo Mollo / Mit einer Einfuhrung von Robert Wagner. — Graz (Austria) : Akademische druck, 1986.